

1913 TARİHLİ İTTİHAT VE TERAKKİ FİRKASI NİZAMNÂMESİ BAĞLAMINDA İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN CEMİYET-PARTİ İKİLEMİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Some Evaluations on Committee-Party Dilemma of the Union and Progress in the Context of Party of Progress and Union Regulations Dated 1913

Taner ASLAN

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Aksaray, Türkiye

Prof. Dr., Aksaray University Faculty of Science and Letters Department of History Department of History of Contemporary Age, Aksaray, Turkey

taneraslan@aksaray.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-8207-3224>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 26.11.2019

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2019

” Atıf / Cite as: Aslan, Taner. “1913 Tarihli İttihat ve Terakkî Fırkası Nizamnâmesi Bağlamında İttihat ve Terakkî'nin Cemiyet-Parti İkilemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Mütefekkir* 6/12 (2019): 559-574. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.659198>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

1913 TARİHLİ İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI NİZAMNÂMESİ BAĞLAMINDA İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN CEMİYET-PARTİ İKİLEMİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Öz

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin nizamnâmeleri Türk siyasal hayatı ve parlamento geleneğimiz açısından önemli me hazlardır. Cemiyet, Meşrutiyetin ilanında müessir bir rol oynadığından kendini Meşrutiyetin banisi ve bekçisi olarak görmüştür. Meşrutiyetin ilanından sonra hükümet kurmayı, denetleme iktidarını tercih etmiştir. Cemiyet 1908 seçimlerinde rakibi Ahrar Fırkası'na karşı büyük üstünlük sağlamıştır. İttihat ve Terakkî'nin hem cemiyet hem de fırka olarak faaliyetlerini sürdürmesi muarızları tarafından tenkide uğrayarak cemiyet-fırka polemği meydana getirilmiştir. Cemiyet, Bâbüâli baskını sonrasında 1913 yılında yayımladığı programında İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden başka İttihat ve Terakkî Fırkası ismine yer vererek, muhaliflerin cemiyet-fırka tenkidine bir set çekmek istemiştir. Bu nizamnâmede yer almasından sonra aynı tarihte İttihat ve Terakkî Fırkası Nizamnâmesi yayımlanmıştır. Bu nizamnâmenin ilk defa bu çalışmada ele alınması çalışmayı önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Nizamnâme, Fırka, Seçim, Meşrutiyet.

Some Evaluations on Committee-Party Dilemma of the Union and Progress in the Context of Party of Progress and Union Regulations Dated 1913

Abstract

The regulations of the Committee of Union and Progress are important references in terms of Turkish political life and parliamentary tradition. Since the Committee played an active role in the proclamation of the constitutional monarchy, it saw itself as the father and guard of the constitutional monarchy. After the proclamation of the constitutional monarchy, it did not form a government, but preferred the power of control. The Committee gained a great advantage over its opponent, the Ahrar Party in 1908 elections. Continuing its activities as both the Union and the Committee of the Union and Progress has been criticized by its opponents, and the committee-party polemic has been formed. The Committee wanted to hinder the criticism of the committee-party of the opponents by including the name of the Party of Union and Progress other than the Committee of Union and Progress in the program it published in 1913 after the Bâbüâli (Sublime Porte) raid. After taking part in this regulation, the Committee of Union and Progress Regulations and the Union and Progress Chamber of Deputies Group Regulations were published on the same date. Discussing this regulation for the first time in this study makes the study important.

Keywords: The Committee of Union and Progress, Regulations, Party, Election, Constitutionalism.

1. GİRİŞ

Yakın mazinin tarihi hadiseleri arasında en dikkate değer tarih safhası İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarihidir.¹ Meşrutiyetin başlı başına bir tarih safhası olan cemiyetin en mühim amili meşrutiyeti ilan etmektir. Bu amacına 23 Temmuz 1908 tarihinde ulaşan cemiyet,² beklentileri karşılamanın ağır yükü

¹ Celal Bayar, *Bende Yazdım* (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), 1: 91.

² *Sabah*, 6783, 11 Temmuz 1324, 1; Süleyman Numan, "İnkılabımız", *Musavver Muhit* 1/9 (1324/1409); İbrahim Hilmi, *Meclis-i Mebusan'ın Küşadı İy-dı Milli* (b.y.: Kütübhaneye-i İslam ve

ve sorumluluğunu taşımaktaydı.³ Ayrıca Meşrutiyetin bir sonucu olarak Meclis-i Meb'ûsan'ın açılması, partilerin neşet etmesi parlamenter demokrasinin ülkede yerleşmesi açısından oldukça mühimdi.⁴

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilanı parlamenter sistemi zorunlu kılmış, bu bağlamda parlamento seçimleri yapılarak, çağdaş politik hayata ilk adım atılmıştır. 1908 Eylül ayında yapılan seçimlere İttihat ve Terakkî Fırkası ve Ahrar Fırkası katılmıştır. İttihat ve Terakkî, fırka olarak seçimlere katılsa da cemiyet olma özelliğini muhafaza etmekteydi. Fırka bağımsız hareket etmediği gibi talimatları da cemiyetten almaktaydı.⁵ İttihat ve Terakkî'nin bu yapısal durumu, yani cemiyet - fırka (parti) ikilemi, onun muarızlarınca tenkit konusu edilmiştir. Fırka - cemiyet ayrılığı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin en önemli yapısal sorunuuydu. Onun bir fırka mı yoksa bir cemiyet mi olduğu sorusu hem muhaliflerini hem de üyelerini uğraştıran bir konu olmuştur.⁶

İttihat ve Terakkî ile Ahrar fırkaları çağdaş siyasal anlamda değerlendirildiğinde parti olma özelliğine sahip olmamakla birlikte,⁷ Türk siyasal hayatının vetiresi olması bakımından önemi haizdir. Dolayısıyla Türk siyasal hayatında 1908 seçimleri parlamenter sisteme yönelik ilk adımdır da denilebilir. Her ne kadar seçime giren iki siyasal örgütlenme tam teşekküllü siyasal örgütlenmeyi ifade etmese de demokratik sistemin ikame edilmesi açısından ehemmiyet arz etmektedir. İttihat ve Terakkî, fırka adıyla seçimlere iştirak etse de gücünü İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden almaktaydı. Fırka, cemiyetin Meclis'teki siyasal uzantısı görünümünü taşımaktaydı.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, programını yayımlamış olduğu nizamnâmelerle duyurmuştur. Cemiyet, ilk kez 1913 Kongresi'nde aldığı kararlar,⁸ yayımladığı nizamnâmeyi İttihat ve Terakkî Fırkası Nizamnâmesi şeklinde kabul ederek yayımlamıştır. Bu çalışmada cemiyetin ilk kez fırka olarak yayımladığı nizamnâme ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu nizamnâmenin kabul edildiği tarihin politik süreci, nizamnâme bağlamında değerlendirilmiştir.

Daha önce İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin nizamnâmeleri gerek Tarık

Askeri, ts.): 6.

³ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2000), 62.

⁴ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım* (İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967), 2: 294.

⁵ Cezmi Eraslan - Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento* (İstanbul: 3F Yayınları, 2006), 74.

⁶ Tarık Zaferi Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 1: 63.

⁷ Eraslan, *Meşrutiyet ve Parlamento*, 74. Danişmend, İttihat ve Terakkî'nin gizli bir cemiyet şeklinde teşkil etmesini öne sürerek onun bugünkü manada bir parti hüviyetini haiz olmadığını belirtmektedir. Bk. İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vakası* (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974), 5. Küçükömer, İttihat ve Terakkî'yi bir cemiyet olarak değil bir parti olarak değerlendirir. Bk. İdris Küçükömer, *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994), 72.

⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 145. İttihat ve Terakkî Cemiyeti 1908 ve 1918 tarihleri arasında 9 kongre gerçekleştirmiştir. Sina Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakkî* (İstanbul: İmge Yayınları, 2001), 154.

Zafer Tunaya ve gerekse Ali Birinci tarafından tam metin neşredilmiş,⁹ ancak İttihat ve Terakkî Fırkası Nizamnâmesi olarak yayımlanan nizamnâmeye Tunaya ve Birinci'nin çalışmalarında yer vermedikleri görülmektedir. Söz konusu nizamnâme ilk defa bu çalışmanın konusu olmuştur.¹⁰ İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Meşrutiyet tarihi açısından cemiyet nizamnâmeleri önemi haiz me hazlar arasındadır, bu bağlamda çalışmanın konusunu teşkil eden nizamnâme Türk siyasal hayatı ve parlamento geleneğimiz açısından dikkate değerdir.

2. İTTİHAT VE TERAKKÎ FIRKASI NİZAMNÂMESİ

Yakın dönem Türk siyasal hayatının en güçlü siyasal tavır alışlarından biri olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti, taraftarları çoğalıp geniş bir yelpazeye sahip olmaya başlayınca güçlü bir teşkilatlanma gereği hissetmeye başlamış, bu bağlamda nizamnâme yazılmasına ihtiyaç duyularak, 1897 yılında ilk nizamnâme hazırlanmıştır.¹¹ II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1908 yılında bir nizamnâme daha yayımlanmıştır.¹² Cemiyet, bundan sonra muhtelif tarihlerde duyulan ihtiyaca göre nizamnâmeler hazırlamıştır. Bu nizamnâmeler umumiyetle cemiyet adıyla kaleme alınmıştır. 1913 yılına kadar İttihat ve Terakkî Fırkası adıyla bir nizamnâme neşredilmemiştir. 1913 tarihinde Bâbîâli Baskını sonrasında "fırka" adıyla bir nizamnâme hazırlanmıştır.

Fırka adıyla yayımlanan nizamnâme, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin 1913 tarihli kongresi sonrasına aittir. Söz konusu nizamnâme "İttihat ve Terakkî Fırkası Nizamnâme-i Dahilisi" adıyla Meclis-i Meb'ûsan Matbaasında 1332 tarihinde tabedilmiştir. Nizamnâme 24 maddeden oluşmaktadır. Nizamnâmede İttihat ve Terakkî Fırkası'nın yapısı ele alınmıştır. Ayrıca burada "fırka" isminin zikredilmesi cemiyetin siyasal fırka hüviyetini ön plana çıkarma eğilimi içinde olduğu izlenimini vermektedir.

2.1. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin 1913 Yılına Kadar Fırka - Cemiyet İkilemi Arasında Siyasal Gelişmeleri

Çok şümüllü bir yapı olarak tavsif edilen İttihat ve Terakkî Cemiyeti kendine özgü bir siyasal söyleme sahipti ve geçmişin siyasal yapılanmasına anayasal meşruti bir sistemin ikame edilmesiyle güçlü bir tavır alış sergilemiştir. Bu da onun adalet-müsavat-özgürlük söyleminin neşet bulması anlamını taşımaktaydı. Cemiyet, Meşrutiyeti ilan ettikten sonra siyasal düzeni liberal sisteme dönüştürme amacının yanında söz konusu umdeler bağlamında eşitliğe

⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009); Ali Birinci, *Tarih Yolunda* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2001), 63-99.

¹⁰ Nizamnâme'nin tam metni, latin harflerine aktarılmış şekilde çalışmamızın sonunda ek olarak yer almaktadır.

¹¹ Birinci, *Tarih Yolunda*, 49-62.

¹² Birinci, *Tarih Yolunda*, 63-99.

dayalı yeni bir toplumsal düzeni yerleştirme idealini taşımaktaydı.¹³ Bu değişim cemiyetin amaçları arasında gözükmekle birlikte, güçlü bir fırka ile onun söylemi ve programı şeklinde tezahür edememişti. Şüphesiz, cemiyetin bu tür siyasal bir yapı tercih etmesi siyasal tedirginliğe bağlanabilir. O, hem bir cemiyetin adı hem de 1908 seçimlerinden sonra bir fırkanın adı olmuştur. “Cemiyet ya da fırka olarak atıfta bulunulduğu zaman iki parçalı bir bütünün ifadesi için” kullanılmıştır.¹⁴ “Fırka olarak kurulduğunda fırkalardan bir fırka olarak değil, aynı zamanda izmihlalden kurtuluşun adı ve simgesi” olarak görülmüştür.¹⁵

Cemiyet-i Mukaddese ya da Müncî-yi Millet¹⁶ adı verilen cemiyet, kurulduğu andan meşrutiyetin ilanına değin kendisini cemiyet olarak kabul ettiğinden bu adla anılmanın gururunu bir kenara itmek istemiyor, cemiyet ismini kaldırmaktan kaçınıyordu. Buna çözüm olarak İttihat ve Terakkî Cemiyeti ismine dair herhangi bir değişiklik getirmemiş, onu siyaset üstü tutarak Meclis-i Meb’ûsan’daki temsilinde İttihat ve Terakkî Fırkası ismini kullanmıştır.

Meşrutiyetin ilanından sonra kamuoyunun cemiyetten beklentileri çoktu, zira “meşrutiyetin başlarında, inkılabın büyüleyici tesirlerinde” kalınılmıştı¹⁷ ve bu beklentilerin karşılanması, taleplerin makes bulması gerekiyordu. Ancak ihtilali başarı ile yapan bu kuvvet, devlet idaresini ele geçirmek cesaretini gösterememişti. Genellikle memlekette hakim olan cemiyetin zihniyetinin henüz buna müsait olmadığı zannediliyordu. Devlet idaresini Abdülhamit “istibdad”ına az bulaşmış devlet adamlarına tevdi etmek bir tercih olarak kabul edilmiştir.¹⁸ Birinci, cemiyetin denetleme iktidarı şeklinde bir formül bularak yönetimi uzaktan kontrol etme siyaseti gütmemesini cemiyetin yapısını tamamlamadan parçalanabileceği endişesinden dolayı tercih ettiği yorumunu yapmaktadır.¹⁹ Dönemin siyasal ve toplumsal koşulları da cemiyeti “iktidarı, ordu ve Bâbîâlî'nin temsil ettiği bürokrasi gibi geleneksel kurumlarla paylaşmaya zorlamıştır.”²⁰

İttihat ve Terakkî, Meşrutiyetin ilanından sonra denetleyici bir politika tercih etmiştir. Bu tercih daha Meşrutiyetin ilk zamanlarında eleştiri konusu olmuştur. II. Abdülhamit'in sadrazamlık görevine getirmiş olduğu Sait Paşa'nın sadrazamlığına itiraz edilmiş, bu itiraz Sait Paşa'nın azli Kamil Paşa'nın sadrazamlığı sonucunu doğurmuştur.²¹ Hükümet kurmayıp dolaylı

¹³ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, trc. Ayla Erbal (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 225.

¹⁴ Birinci, *Tarih Yolunda*, 138.

¹⁵ Birinci, *Tarih Yolunda*, 149.

¹⁶ Danişmend, İsmail Hami, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Basımevi, 1955), 4: 364.

¹⁷ Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, 62.

¹⁸ Bayar, *Bende Yazdım*, 100.

¹⁹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 31.

²⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, trc. Nuran Yavuz (Ankara: Kaynak Yayınları), 12.

²¹ Edwin Pears, *Four Years in Constantinople* (New York: D. Appleton and Company, 1916), 244;

olarak hükümetleri denetlemesini özellikle Abdülhamit döneminin önemli hafiyelerinden olan Hamdi Bey'in Meşrutiyetin ilk hükümeti olan Said Paşa sadrazamlığındaki ilk kabineye Zaptiye Nazırı olarak ataması karşısında buna muhalefet etmiştir. Bunun yanı sıra yine kabinede görmek istemediği Hasan Rami Paşa'nın Bahriye Nâzırlığı'na getirilmesine karşı çıkmış, bu muhalefet Said Paşa hükümetinin istifasına yol açmıştır.²²

Cemiyetin bu tarz hareketleri inkılabın sorumluluğunu yüklenmekten kaçındığı şeklinde düşünülebilir. Zira "siyasi iktidarı kullanmakta çekingen davranmışlardır."²³ Bu kaçınma, devlet tecrübesinden yoksun olmalarına dayandırılmaktadır. Meclis-i Meb'ûsan'ın açılışından sonra Alman elçiliğine Meclis-i Meb'ûsan'dan Ahmet Rıza Bey ile birlikte birkaç mebus davet edilmiş akşam yemeğinden sonra elçi Baron Mershal Rıza Bey'e devlet idaresini ellerine niçin almadıklarını sormuştur. Rıza Bey ise cemiyetin böyle istediğini söyleyerek, konuyu bağlamıştır.²⁴ Bu şekilde "sorumluluk inkılapçıların sırtında icra da başkalarının elinde kalmıştı." Bu, inkılap ve inkılapçılar için bir talihsizlik olarak görülebilir.²⁵

Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Meb'ûsan seçimlerine iki fırka katılmıştır. Cemiyet, İttihat ve Terakkî Fırkası'nı kurarak seçimlere katılmıştır. Diğer fırka ise Ahrar Fırkası'dır. Söz konusu fırkanın seçimlere yakın kurulması da hayli ilginçtir. Bu fırkanın ortaya çıkmasında Meşrutiyet sonrasında yaşanan siyasal ve toplumsal gerilimlerin doğurduğu hayal kırıklığının etkisi olduğu söylenebilir.²⁶ İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin, Meşrutiyet sonrasındaki siyasal tercihleri cemiyet içi muhalefeti oluşturmuştur. Bunun yanında tekelci tutumu da bu muhalefetin ortaya çıkmasındaki en önemli sebep olmuştur.²⁷ Hüseyin Cahit, ülkedeki her şeyin neredeyse İttihat ve Terakkî'de toplandığını ileri sürmektedir.²⁸

Avrupa'da "istibdad" aleyhinde çalışan Jön Türkler aralarındaki görüş ayrılığı ve şahsi kavgalarıyla beraber memlekete dönmüşlerdi. Bayar "inkıla-

Memduh Paşa, *Tasvir-i Ahval Tenvir-i İstikbal* (İzmir: Vilayet Matbaası, 1328), 17; Ahmet Muhtar, *İntak-ı Hak* (İstanbul: y.y., 1930), 10-11; "Derakap Nişantaşı'nda Halil Rifat Paşa merhumun konağında ikamet eden Kamil Paşa davet edildi. ...Kamil Paşa Harbiye Nezareti'ne Recep Paşa'nın getirilmesini istedi. Recep Paşa getirilmezse sadrazamlığı kabul etmeyeceğini padişaha bildirdi." Bk. Ahmet Muhtar, *İntak-ı Hak* (İstanbul: yayın evi yok), 1930.

²² Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 46.

²³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 56.

²⁴ Süleyman Kocabaş, *Jön Türkler Nerede Yanıldı* (İstanbul: Vatan Yayınları, 1991), 203.

²⁵ Bayar, *Bende Yazdım*, 100.

²⁶ Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, 62; Said Halim Paşa *Sebilürreşâd* Mecmuasında "Meşrutiyetin Tesirat ve Netayici" başlıklı yazısında "Memleketin husûl-ı saadete hali için perverde edilen ümitler hasıl olmadı." demektedir. Bk. Said Halim Paşa, "Meşrutiyetin Tesirat ve Netayici", *Sebilürreşâd* 15 (1334/1918): 383, 1329, 335.

²⁷ Süleyman Nazif, *Yıkılan Müesseseler* (İstanbul: İlhami Fevzi Matbaası, 1927), 11; Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, 32.

²⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", *Fikir Hareketleri*, 171, 1937, 230.

bın talihsizliği sebeplerinden birini de bunun oluşturduğunu” ileri sürmektedir. Çeşitli isimler altında kurulan partiler arasındaki siyasi kavgaları milli ve siyasi muvazaneyi bozmuştur. Bu durum Meşrutiyet inkılabına büyük bir ümitle sarılan ona büyük bir kurtarıcı nazarıyla bakan halkın iç ve dış siyasetin seyri karşısında ümitleri kırılmış, maneviyatları sarsılmıştır.²⁹ İttihat ve Terakkî'den beklenen adımların atılmaması, beklentiler ile tercihlerin cemiyet içi muhalefetin oluşumuna kapı araladığı söylenebilir. Bu bağlamda Ahrar Fırkası adıyla bir fırka mücadele meydanına itilmiştir.³⁰ Bununla birlikte Meşrutiyetin ilanından sonra sosyo-ekonomik değişiklikler ve tartışmalar döneminin başlaması politik ortamın kaygılı bir süreç içine girmesine yol açmaktaydı. Daha önce görülmedik siyasal faaliyetler içine girilmiştir.³¹ Ayrıca İttihat ve Terakkî mensuplarının birden ziyade siyasi fırkaların mevcudiyetini muzır görmeleri,³² hatta fırkaları tefrika olarak tavsif etmelerinin demokratik, çoğulcu ve kurumsal bir siyasal sistemin ikame edilmesine kapı aralanmasına engel teşkil ettiği söylenebilir.³³

Herkesçe kutsiyet atfedilen cemiyetin meşrutiyetin daha ilk zamanlarında yeni siyasal bir yönetimi tesis ettirdiği süreçte hükümet kurmaması şartıcı karşılanmıştır. Bu durum birtakım beklentileri olanlarda hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Cemiyet, bu politik tercih ve şartlar içerisinde 1908 seçimlerine katılmıştır. 1908 seçimlerinden sonra fırkasını kurduktan sonra ise hükümet içinde hükümet haline gelmişti.³⁴

Meşrutiyetin ilanı sonrasında beklenildiği gibi İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Osmanlı Ahrar Fırkası, Meclis-i Meb'ûsan seçimlerine katılmalarıyla demokratik siyasal ortama adım atılmıştır.³⁵ 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti, rakibini hezimete uğratmıştır. Ahrar Fırkası yeni kurulmuş ve ülke genelinde teşkilatlanmasını tamamlayamamış, sadece seçimlere İstanbul'da katılmıştır. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Meşrutiyetin ilanında en müessir rolü oynamasından dolayı haklı olarak siyaset vadisine inmesi ve beklenen siyasal üstünlüğü kurmasından daha doğal bir şey olamazdı. Onun bu vadideki faaliyetleri cemiyet-fırka ikilemini gündeme getirmiş, bu durum muarızlarının tenkidine yol açmıştır.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti 1908 seçimlerini Ahrar Fırkası'na karşı ezici üstünlükle kazanmasına³⁶ rağmen niçin hükümet kurmadığı sorunsalı, hem cemiyet içinde hem Meşrutiyetin siyasal ortamında eleştirilen önemli, bir o

²⁹ Bayar, *Bende Yazdım*, 99-100.

³⁰ *İttihat ve Terakkî'nin Sahtekarlıklarına, Denaetlerine Bülend Bir Sada-yı Lanetimiz* (b.y.: y.y., ts.), 36.

³¹ Ahmad, *İttihat ve Terakkî*, 11.

³² İttihat ve Terakkî Cemiyeti muhaliflerince “efkar-ı muarıza” şeklinde nitelendirmekteydi. Bk. Mehmet Şeref, *Cemiyet ve Muhalifleri* (Edirne: Yako Levi Matbaası, ts.), 1.

³³ Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 294.

³⁴ Birinci, *Tarih Yolunda*, 141.

³⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 176.

³⁶ Olgun, *Meşrutiyet ve Parlamento*, 74.

kadar da şaşırtıcı konulardandır. Meclis'te mebusların genelinin İttihatçı olmasına mukabil hükümeti sabık devrin idarecilerine bırakarak kontrol ve denetimi seçmesinin, cemiyetin gücünden başlangıçta çekinenlerde farklı düşüncelerin akis bulmasına yol açtığı ileri sürülebilir.³⁷

Pears, cemiyetin Türkiye'nin yeni partisi olduğunu yazmaktadır. Bu ha-liyle İttihat ve Terakkî'nin dışarda parti, içerde ise cemiyet olarak görüldüğü ve anlaşıldığı söylenebilir. Ancak Pears'ın da cemiyet için "Comitte" kavramını kullanması burada komite-parti söylemlerinin de birbirine girdiğini göstermektedir. Batı kamuoyunda da cemiyetin komite ya da parti olarak tavsif edildiği anlaşılmaktadır.³⁸ Cemiyete Young Turkey Party şeklinde de yer verilmektedir.³⁹ Parla'ya göre "Meşrutiyetin ilanı sonrasında yaşanan siyasal kargaşa ortamının getirdiği sorunlar ve belirsizlikler ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kültürel psikolojik kararsızlıklar ve şaşkınlıklar sebebi ile İttihat ve Terakkî'nin tamamen siyasal bir kimlik ve varlık alanı oluşturacak siyasi parti özelliğine geçmesi mümkün görünmemektedir."⁴⁰

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, siyaset arenasında fırka olarak değil cemiyet olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Siyasetin belirleyiciliği rolü Meclis'teki İttihat ve Terakkî Fırkası'ndan beklenirken Selanik'te bulunan Merkez-i Umumi'nin aldığı kararlar daha ziyade belirleyici olmaktadır. Bu da Meşrutiyetin getirdiği bir sonuçtan öteye gidemiyordu.⁴¹ Bütün gücü elinde bulundurduğuna inanan İttihat ve Terakkî'nin "fırkalardan bir fırka olmak gibi bir niyete sahip" olduğu görülmüyordu.⁴²

Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis'in açılmasıyla İttihat ve Terakkî'nin yapısında cemiyet-fırka ikilemi sorunu ortaya çıkmış, onun muhaliflerince eleştirisi konusu olmuştur. "Cemiyet gizli kalmak isteyen bir örgüt görünümündeyken, İttihat ve Terakkîli mebusların böyle bir gayesi bulunmamaktaydı. Cemiyetin cemiyet-fırka ikiliğine başvurması hükümete karışmasına getirilen eleştiriden kaynaklanmaktaydı." Cemiyet, Cemiyet olarak kalacaktı. Mebusan'daki mebuslar ise İttihat ve Terakkî Fırkası'nı oluşturacaklardı. Bu durumu 1908 tarihli kongresinde şu şekilde belirtmiştir. "Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Meclis-i Meb'ûsan'da bulunacak azaları fırka-i siyasesi namı altında olarak çalışacaklardır." Akşin'e göre fırkanın cemiyete göre ikinci sınıf bir vaziyeti vardı. Fırka cemiyetin aleti şeklinde değerlendirmektedir. Tunaya ise cemiyetin asıl vücut olduğunu Meclis'teki fırkanın ve kabinenin ise tali olduğunu belirtmektedir.⁴³

³⁷ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 46.

³⁸ Pears, *Four Years in Constantinople*, 245-246.

³⁹ Pears, *Four Years in Constantinople*, 247.

⁴⁰ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 41.

⁴¹ Birinci, *Tarih Yolunda*, 139.

⁴² Birinci, *Tarih Yolunda*, 141.

⁴³ Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, 223-224.

Cemiyet-fırka ikilemi 1909 yılındaki kongresinde ele alınmış, eleştiriler karşısında Cemiyet, siyasal alandan çekildiğini ve devletin ve milletin sorunlarını çözümlenerek Meşrutiyetin güçlendirilmesine çalışılmasını kulüpler vasıtasıyla sürdüreceğini ilan etmiştir.⁴⁴ Bu kongrede alınan kararda “İttihat ve Terakkî Cemiyeti bir fırka-i siyasiye halinde tanzim ve tensik edilmiştir” denilerek İttihat ve Terakkî'nin siyasi bir fırka olduğu ortaya konulmuş olursa da fiiliyatta bu mümkün olamamıştır.⁴⁵ 1910 kongresinde de cemiyet-fırka ikiliği üzerinde durulmuş ve muhalefetin ithamlarını cevaplandırmıştır.⁴⁶ Cemiyetin ilk hararetli ve tartışmalı kongresi olan 1911 kongresine “Mebusan ve Ayan Meclislerinden fırkayı temsil eden delegeler gönderilmiştir. Bu da kongrenin fırkaya değil cemiyete ait olduğunu göstermektedir.” Bu kongrede cemiyet - fırka ilişkileri de görüşülmüş ve buna dair kararlar da ele alınmıştır.⁴⁷ Kongrede İttihat ve Terakkî siyasi ve sosyal şeklinde ikiye ayrılmıştır. Siyasi örgütüyle İttihat ve Terakkî bir fırka kimliğine sahip görülmektedir.⁴⁸ Siyasi örgüt üç gruba ayrılmıştır. Siyasi örgütte üçüncü tabaka olan heyet-i müntehabe cemiyetin Meclis-i Meb'ûsan'daki İttihat ve Terakkî Partisi grubudur. Yani fırkadır.⁴⁹ Cemiyet, söz konusu nizamname ile “gerçekte siyasal olan görevini ve fırka karşısındaki egemen durumunu olabildiğince gizlemektedir.”⁵⁰ 1912 kongresinde de cemiyet-fırka sorunları gündeme getirilmiştir.⁵¹

2.2. Cemiyet Fırkaya Dönüştü mü?

Cemiyetin seçimlere katıldığı zaman bile siyasi bir fırka hüviyetini haiz olmadığı anlaşılmaktadır. Zira siyasal partilerin bir başkanı olur. Cemiyetin bir başkanı yoktu. Ali Münif'e göre “Herkes el altından cemiyeti idare eder kendisini ortaya atamazdı”. Ona göre; herkes cemiyette bir makam ve mansıp elde etmek için değil, bir mefkûre için çalışmaktaydı.⁵² İttihat ve Terakkî hala cemiyet olma hususiyetini muhafaza etmekteydi aynı zamanda seçime katılan Ahrar Fırkası da keza parti olma hususiyetini haiz değildi.⁵³ Ahrar Fırkası'nın ülke genelinde örgütlenmesini gerçekleştiremediği görülmektedir.

Cemiyetin kendisini cemiyet ya da fırka şeklinde bir konumlandırma yapmaması demokratik sistemin inşası açısından da eleştiriye değer bulunmuştur. Bu münasebetle cemiyetin 1913 tarihindeki kongresine kadar cemiyet - fırka sorunsalı devam etmiş bu tarihteki kongresinde İttihat ve Terakkî

⁴⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 60.

⁴⁵ Maarif Nazırı Emrullah, *İzahname* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1330), 3.

⁴⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 60.

⁴⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 61.

⁴⁸ Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, 224.

⁴⁹ Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, 226.

⁵⁰ Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, 227.

⁵¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 61.

⁵² Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hatıraları* (İstanbul: İsis, 1996), 42.

⁵³ Eraslan, *Meşrutiyet ve Parlamento*, 74.

Cemiyeti kendisini “fırka-i siyasiyye” şeklinde tanımlamıştır. Kongre kitapçığında ise halen cemiyet ifadesine yer verildiği de görülmektedir. Fırka söylemi kongrenin birinci maddesinden anlaşılmaktadır. 1913 tarihinden önce cemiyetin kongrelerinde kendisini fırka şeklinde tavsif ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Bu tarihte yapılan kongrede cemiyetin siyasi programının birinci maddesinde fırkaya dönüşeceği belirtilmiş ancak 1913 tarihli fırka nizamnamesi adıyla yayımlanan nizamnamenin birinci maddesinde fırkaya üye olacakların hem cemiyetin siyasi programını hem de fırka nizamnamesini kabul etmesi şartına yer verildiği görülmektedir. Buna göre cemiyetin feshi söz konusu olmadığı İttihat Terakkî Fırkası teşekkül edilerek bu fırkanın Meclis-i Meb’ûsan’da cemiyeti temsil edeceği anlaşılmaktadır. 1913 kongresinde cemiyet iktidarı bir tek parti şeklinde ele aldığı ve muhalefetin susturulduğu görülmektedir. Ayrıca fırka bir genel başkan ve yardımcısına sahip olmuştur.⁵⁵

Talat Paşa’nın Dâhiliye Nezâreti’ne getirilmesinden sonra, İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin hükümet seviyesinde kontrolü artmaya başlamıştır. Ancak cemiyetin tam manasıyla denetimi ele alması 1913’te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın katlinden sonra sadrazamlığa getirilen Said Halim Paşa hükümetiyle birlikte başlamıştır.⁵⁶ Bununla birlikte cemiyet 1913 yılından sonra bünyesi içindeki çatışmaları ve anlaşmazlıkları çözümleyerek kendi içindeki siyasal gerginliği bertaraf edebilmiştir.⁵⁷

Cemiyet yıllarca politika vadisinde cemiyet-fırka ikilemi üzerinden yapılan şiddetli hücumlara karşı yeni bir fırka kurmaya adım atmazken 1913 yılında Bâbîâli baskını sonrası hazırladığı programda fırka olacağını ilan etmesi akabinde hazırladığı nizamnamenin İttihat ve Terakkî Fırkası Nizamnamesi şeklinde ele alınması, mevcut politik toplumsal tansiyonu düşürme ya da baskını gizleme politik tercihi şeklinde yorumlanabilir. İttihat ve Terakkî Cemiyeti Meşrutiyeti ilan ettikten sonra 1913 tarihinde denetleme politikası yerine doğrudan hükümet kurarak meşrutiyet hükümeti olduğunu kanıtlayan politikalar ortaya koyarak beklenen, özlenen gelişmeleri yerine getirdiği düşünülebilir. 1913 tarihli kongrede cemiyet-fırka polemigi ortadan kaldırılarak İttihat ve Terakkî yalnızca siyasi bir partinin adı olmuştur.⁵⁸

Fırkanın teşekkülü, cemiyet muarızlarının eleştirilerine de bir cevap niteliği taşımakta; ancak bu cevabın, fırkanın teşekkül tarihine bakıldığında,

⁵⁴ *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesidir*, 1329 senesi umumi kongresinde tanzim ve kabul edilmiştir (İstanbul: Tanin Matbaası, 1330), 3. 1913 kongresinde kabul edilen kongrenin birinci maddesi: “İttihad ve Terakki Cemiyeti, program ve atiyü’z-zikir nizamnameyi kabul eden efrad-ı Osmaniyye ve gazeteler ve zümrelerden mürekkep bir fırka-i siyasiyyedir.”

⁵⁵ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 62.

⁵⁶ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf*, 32.

⁵⁷ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 12.

⁵⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 64.

hayli geç alınmış bir karar olduğu görülmektedir.⁵⁹ Cemiyetin fırka teşekkülünü geç bir tarihte ele almasının önemli nedenleri olduğu muhakkaktır. Kanaatimizce Meşrutiyet'in siyasal ortamında oluşan siyasal muhalefete ve meşrutiyetin umdelerinin yerleşmesine verilecek katkıdan olsa gerek cemiyet adıyla siyasal faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Cemiyet - fırka ikilemini ortadan kaldırmak ve siyasal bir aktör olarak hem üyelerine hem de muarızlarına bunu göstermek maksadıyla fırka ibaresiyle Nizamnâme ve Meclis Grubu Nizamnâmesi yayımlanmıştır.⁶⁰

1913 tarihli nizamnâmenin birinci maddesinde cemiyet kendisini hem fırka hem de cemiyet olarak tavsif etmiş, fırka isminin teşekkül edilmesiyle birlikte söz konusu 1913 tarihli siyasi programın birinci maddesine tevfikan fırka nizamnâmesi hazırlanmıştır. Fırka nizamnâmesinde cemiyetin 1913 tarihli siyasi programına hususi önem atfedildiği görülmektedir. Parti üyesinin en önemli görevinin Meclis-i Meb'ûsan'da cemiyetin siyasi programını desteklemek olduğu belirtilmektedir. Burada cemiyetin Meclis'teki İttihat Terakkî Fırkası'nı kuşattığı anlaşılmaktadır (madde 2). İttihat ve Terakkî kendisini bir fırka olarak değil kurulduğu andan meşrutiyetin ilanı ve sonrasına kadar cemiyet şeklinde vasıflandırdığı ve o şekilde tanınmış olduğundan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni her şeyin üstünde tuttuğu görülmektedir.

Fırkanın sadece Meclis'te cemiyetin siyasi programını destekleyen siyasal bir örgütlenme olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kendisini her şeyin üstünde gören ve kurulan hükümetin icrası cemiyetin siyasi programına göre tayin edilecek olan İttihat ve Terakkî'nin azasından her biri fırkada fikir ve içtihadını serbestçe beyan ve müdafaa hakkına maliktir. Ancak nizamnâmenin dördüncü maddesinde yer alan "Fırkanın müntehib yedi zatdan mürekkep bir heyet-i idaresi olup İttihâd ve Terakkî Cemiyeti vekil-i umumiyesinin taht-ı riyasetindedir." ibaresi ile fırkanın İttihat ve Terakkî'nin başkanlığının altında olduğunu belirtilmiştir. İttihat ve Terakkî söz konusu nizamnâmenin ilgili maddesine göre cemiyetin hala bir siyasal teşkilat olarak varlığını güçlü tuttuğu görülmektedir.⁶¹ Ayrıca 2. Maddede yer alan "Fırka azasına tertib eden en mühim vazife İttihad ve Terakkî Cemiyeti programı muhteviyatının Meclis-i Meb'ûsan'da tevic ahkâmıyla iktisâb-ı kanuniyyet etmesine çalışmaktadır. Ve müdafaa hakkına malikdir." ibaresinde de fırkanın en önemli görevinin İttihat ve Terakkî Cemiyeti programının Meclis'te tatbik edilmesine çalışılmasına yer vermiştir.⁶² Yalnız burada cemiyetin fırka programı dışında müdahale etmeyeceğine yer verildiği anlaşılmaktadır. Fırkanın reis ve 7 üyeden oluşacağı ve fırkanın idare heyetinin ise fırka tarafından seçileceği

⁵⁹ *Meclis-i Mebusan İttihad ve Terakki Fırkası Nizamname-i Dahilisi* (İstanbul: Meclis-i Mebusan Matbaası, 1332), madde 1, 2.

⁶⁰ *Meclis-i Mebusan İttihad ve Terakki Fırkası Grubu Nizamname-i Dahilisi* (İstanbul: Meclis-i Mebusan Matbaası, 1332). Bu nizamname 22 maddeden oluşmaktadır.

⁶¹ *İttihad ve Terakki Fırkası Nizamname-i Dahilisi*, madde 4.

⁶² *İttihad ve Terakki Fırkası Nizamname-i Dahilisi*, madde 2.

belirtilmiştir. Görev süresinin bir yıl olduğu da belirtilmektedir.⁶³

İttihat ve Terakkî Fırkası üyelerinin Meclis'te fikirlerini özgürce söyleyebileceği ve savunabileceğine yer vermektedir. Cemiyetin siyasi programına sadık kalacağına vazifesi olduğuna bakılacak olursa siyasi programın üyeleri bağladığı şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Meşrutiyeti ilan ederek, Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe konulmasını ve Meclis-i Meb'ûsan'ın açılmasını sağlamış, bu ona önemli bir şöret ve güç mevki kazandırmıştır. Cemiyet, Meclis seçimlerine İttihat ve Terakkî Fırkası'nı kurarak katılmıştır. Cemiyet fırkanın üstünde güçlü bir siyasal hareket olarak gördüğünden fırkayı Meclis'te kendisinin programının uygulayıcısı olarak görmüştür. Bu durum cemiyet-fırka polemliğini siyasal gündeme taşımış, özellikle muarızlarınca eleştiri konusu haline getirilmiştir. Eleştiri cemiyetin fırkayla organik bağının devam etmesidir. Fırkayı şekillendiren fırkanın uyması gereken programı hazırlayan ve kongreleri yapan cemiyettir; fakat fırka olarak siyasal karar alma merciinde bulunmadığı ileri sürülmektedir. Bütün kararların tek bir merkezden merkez-i umumiden çıkması ve buna fırkanın da uymasındır.

Cemiyet, özellikle hükümet kurmayarak dolaylı bir yöntem tercih etmiştir. Bu durum cemiyetin kendi gücünün fevkine varamadığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu da meseleye zorunlu bir izah getirme arayışını ortaya koyması gibi, İttihatçı muhaliflerinin güç kazanmasına ve hükümeti elde etmelerine yol açması şeklinde değerlendirilebilir. Hükümetlere dolaylı müdahale etmesi, veya tekelci tutum takınmasının hükümetin programını uygulamada bir sıkıntıya yol açtığı ileri sürülebilir. Hükümete olan müdahaleler iktidar muhalefet politik sorunsalının oluşmasına hizmet ettiği gibi, siyasal atmosferin meşrutiyetin umdeleriyle çatışan bir ortama evrilmesi politik kaos ortamında sorunsal bir meşrutiyet geleneği oluşmasını intaç etmiştir.

Cemiyet, fırka organını güçlü kılıp uzlaşmacı çoğulcu ortamı sağlayabilseydi politika vadisinde derin uyuşmazlıkların ortamı oluşmayabilirdi. Politik hizipleşmelere beklenen arzulanen özelemlere cevap verilememesinin önemli bir yer işgal ettiği söylenebilir. Yine de yaşanan politik gelişmeler ve yaklaşımlar Türk demokrasi tarihi açısından dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakkî*. Trc. Nuran Yavuz. Ankara: Kaynak Yayınları, 1984.
 Ahmet Muhtar. *İntak-ı Hak*. İstanbul: y.y., 1930.
 Akşin, Sina. *Jön Türkler İttihat ve Terakkî*. İstanbul: İmge Yayınları, 2001.
 Bayar, Celal. *Bende Yazdım*. 3 Cilt. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

⁶³ *İttihad ve Terakki Fırkası Nizamname-i Dahilisi*, madde 5.

- Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Birinci, Ali. *Tarih Yolunda*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Basımevi, 1955.
- Danişmend, İsmail Hami. *31 Mart Vakası*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974.
- Eraslan, Cezmi – Olgun, Kenan. *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*. İstanbul: 3F Yayınları, 2006.
- İbrahim Hilmi, *Meclis-i Mebusan'ın Küşadı İyd-ı Milli*. b.y.: Kütüphane-i İslam ve Askeri, ts.
- İttihad ve Terakkî'nin Sahtekarlıklarına, Denaetlerine Bülend Bir Sada-yı Lanetimiz*. b.y.: y.y., ts.
- Kadri, Hüseyin Kazım. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*. Haz. İsmail Kara. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. Trc. Ayla Erbal. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Kocabaş, Süleyman. *Jön Türkler Nerede Yanıldı*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1991.
- Küçükömer, İdris. *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1330.
- Maarif Nazırı Emrullah. *İzahname*. İstanbul: Matbaaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1330.
- Meclis-i Meb'ûsan İttihad ve Terakkî Fırkası Nizamnâme-i Dahilisi*. İstanbul: Meclis-i Mebusan Matbaası, 1332.
- Mehmet Şeref. *Cemiyet ve Muhalifleri*. Edirne: Yako levi Matbaası, ts.
- Memduh Paşa. *Tasvir-i Ahval Tenvir-i İstikbal*. İzmir: Vilayet Matbaası, 1328.
- Nur, Rıza. *Hayat ve Hatıratım*. 4 Cilt. İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.
- Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti Program ve Nizamnâmesidir*. İstanbul: Tanin Matbaası, 1930.
- Parla, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Pears, Edwin. *Four Years in Constantinople*. New York: D. Appleton and Company, 1916.
- Sabah*, S. 6783, 11 Temmuz 1324.
- Said Halim Paşa. "Meşrutiyetin Tesirat ve Netayıcı". *Sebilürreşad* 15/383 (1329): 335-337.
- Süleyman Nazif. *Yıkılan Müessesese*. İstanbul: İlhami Fevzi Matbaası, 1927.
- Süleyman Numan. "İnkılabımız". *Musavver Muhit*. 1: 9, Kanun-i Evvel 1324.
- Toros, Taha. *Ali Münif Bey'in Hatıraları*. İstanbul: İsis, 1996.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. "Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri". b.y.: y.y., ts.

EK:

MECLİS-İ MEBUSAN İTTİHAD VE TERAKKÎ FIRKASI NİZAMNAME-İ DAHİLİSİ

Madde 1: İttihad ve Terakkî Fırkası Meclis-i Meb'ûsan'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti programını kabul ile fırkaya dahil olmuş azanın heyet-i mecmuasından müteşekkildir. Cemiyetin siyâsî programıyla iş bu nizâmname ahkâmını kabul ve namusuyla te'yîd eden her mebus fırkaya aza olabilir.

Madde 2: Fırka azasına tertib eden en mühim vazife İttihad ve Terakkî Cemiyeti programı muhteviyatının Meclis-i Meb'ûsan'da tevic ahkâmıyla iktisâb-ı kanuniyyet etmesine çalışmaktır. Ve müdafaa hakkına malikdir.

Madde 3: Fırkaca ekseriyet ara ile ittihâz edilen mukarrerât azanın kaffesi için ittihâz edilen mukarrerât azanın kaffesi için vacibü'r-reaya ve lazımu't-tatbikdir.

Madde 4: Fırkanın müntehib yedi zatdan mürekkep bir heyet -i idaresi olub İttihâd ve Terakkî Cemiyeti vekil-i umumiyesinin taht-ı riyasetindedir.

(3)

Madde 5: Heyet-i idare fırkaca intihâb olunur. Müddet-i hidmeti bir senedir. Heyet-i idare azasından birisi reisin tayiniyle fırka kitâbet ve idare memurluğu ve birisi de heyet-i idare kitâbeti vazifesini ifa eder.

Heyet-i İdarenin Vazifesi

Madde 6: Heyet-i idare fırkanın muâmelât-ı umûmiyesini idare ve aza arasındaki münasebât-ı samimâneyi idame ve fırkanın yevm-i ictimâlarını tayin ve ruznâme-yi tanzîm ile mükelleftir.

Madde 7: Heyet-i idare haftada lâ-akl bir defa ictimâ`edecektir. Re.s.n tens.b.yle fevkalade olarak da ictimâ` edebilir.

Madde 8: Heyet-i idare fırka azası tarafından verilen takrirleri tedkîk ve aid oldukları nezâret ve dairelerde ta`kib-i umumiyesinde muhtaç-ı müzâkere gördüklerini heyete arz ve lüzumu takdirinde takrir sahibinin izâhâtını da istimâ` eyler.

Madde 9: Heyet-i idare bazı meselede muhtelif fırkalarla i'tilâf-ı efkâr husûli için mezkûr fırkalar rüesasıyla müzâkereye me`zûndur. Fakat netice-i müzâkereyi fırka azasına tebliğ ve sülûsân-ı ekseriyet ara ile verilecek karara tevfiğ muâ`mele eyler.

(4)

Madde 10: Heyet-i idare azası hiçbir nev`-i ticaretle işigal edemez. Ve müessesât-ı Hayriye ve maliye vesairede daimi ve muvakkat ücretli bir vazife deruhde eylemez.

Fırka Azasının Vazifesi

Madde 11: Meclis-i Meb'ûsanda daima toplu bir ekseriyet istihsâli için

muntazaman devam ve müzâkerâta iştirak azanın vazife-i asliyesidir. Devam etmeyen aza hakkında heyet-i idare ittihâz edeceği kararı fırkaya arz eder.

Madde 12: Fırka müzâkerât ve mukarreratının tarz-ı cereyan ve şekli hakkında iltizâm-ı mahrumiyet azanın her biri için vecibe-i vicdaniye ve is-yasiyedir.

Madde 13: Fırka azası müzâkere salonu haricinde fırkanın kararı aley-hinde mütâla`ât serd ve tenkidât-ı icrâ etmemekle mükelleftir.

Madde 14: Fırka azası fırkanın kararı olmaksızın fırka namına devâ'ir-i hükümet ve mü'essesât-ı saireye müracaat etmekden memnu`dur.

Madde 15: Fırka azası mahsusât-ı seneviyelerinden yüzde birini fırka mesarufı karşılığı olarak fırka veznesine te`dîye edecektir. Fazla miktardaki teberrü`ât dahi kabul edilir.

(5)

Fırka Katib ve İdare Me'mûrinin Vazifesi

Madde 16: Fırka katib ve idare me'mûru fırkanın müzâkerâtını hilase-ten zabt ve defter-i mahsusuna kayd eder. Heyet-i idare mukârrerâtını ve ic-timâ` günlerini ve ruznameyi vesait-i münasib ile azaya tebliğ eder.

Madde 17: Fırkanın öuâmelât-ı maliye ve hesâbiyesini ve vâridât ve sar-fiyâtını usul hakkında dairesinde tanzîm ve dâre kâtib ve idare memurunun vazifesidir. Varidât alem ve haberle kabz ve sarfının senedât ve vesâ'ik-i mu-tebere mukâbilinde ve heyet-i idâre kararıyla icrâ olunur.

Heyet-i İdâre Katibinin Vazifesi

Madde 18: Heyet-i idâre kâtibi a`zâ tarafından verilecek taktirleri def-ter-i mahsusuna tahrîr ve heyete takdim ve müzâkerât ve mukarrerâtı kayd ve tanzîm eder.

Usûl-ı Müzâkereye Dair

Madde 19: Fırka heyet-i idarece tayin ve tebliğ olunacak günlerde iç-tima` ve münhasıran ruznâmede münderiç mevâdın tetkikiyle iştigal eyler. Ruznâmeye derç edilmeyen bir teklif riyasetçe tensîb ve heyetin kabul edi-lirde o içtimada müzâkere olunabilir. Tensîb edildiği takdirde içtima` atıye taalluk olunur.

(6)

Madde 20: Fırka aza-yı mürettebenin nıdfından bir fazlası bulunma-dıkça hiçbir karar ittihaz edemez. Ruznâmede münderiç mevâd hakkında bi'l-vükala rey vermek de caizdir. Vükâlatın tahrîri olması şarttır. Vekilin rey-i usulün rey-i ad olunarak ekseriyet teşkiline medâr olur.

Madde 21: Ara işarı veya hafî olmak üzere iki suretle cem` olunur. Rey işâra el kaldırmak ve ayağa kalkmaktır. Rey-i hafî imzasız pusulalara yaz-

maktır. Azadan on beş zat tarafından tahrîran teklîf vaki` olur ve heyetçe ekseriyetle kabul edilirse rey-i hafiye müracaat olunur.

Madde 22: Reisten söz talep ve istihsâl edilmeksizin beyan-ı mütâlaâ edilemez. Riyaset tarafından sırayla kime söz verilirse o zat mütâlaâ ve ic-tihâdâtını söyler. Söz söylerken riyâsete veya heyet-i umumiyyeye hitap edilir. Bir zat sözünü bitirmedikçe diğeri tarafından başlanılamaz. Ve yekdiğeri-ne cevap suretiyle veya refiklerine karşı istihzâ ve tezyif tarikiyle irâd -ı kelim olunamaz.

(7)

Sadedinden hariç söz söyleyen hatip riyâset tarafından sadede davet olunur. Üç defa daveti müteâ`kib sadede avdetinde ısrar eden veya kesr-i şeref ve haysiyeti mucib surette ve istihzâ ve tezyif mahiyetinde söz söyleyen ha-tibi reis men` eder. Men` tebliğine itâat etmeyen zata karşı fırka kararıyla ihtâr-ı icrâ edilir. Aynı celsede üç defa ihtâr cezasına maruz kalan ve firkanın maksad-ı siyasiyesi aleyhinde söz söylemekte ısrar eyleyen aza fırka kara-rıyla azalıktan ıskât edilir.

Madde 23: Vükelâ-yı devletten vukubulacak istizâhlar firkanın ekseri-yet arasıyla kabul olunduktan sonra vaki` olacaktır.

Madde 24: İş bu nizamnâmenin kabul ve tebdil ve ta`dîli sülûsân ekse-riyet ara ile icra edilebilir.